

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Sanatçı ve Doğa Birlikteliğinde Üretilen İşler Bağlamında Doğal Güçler ve Rastlantısallık Olguları¹

Esra ERTUĞRUL TOMSUK²

Öz

Bilgiye, isteğe, kurala veya belli bir sebebe bağlı olmaksızın kendiliğinden oluveren karşılaşma anlamındaki rastlantı kavramı, gündelik hayatımızda olduğu gibi sanat alanında sıklıkla kullanılmış, sanatsal yaratım sürecine dâhil edilmiş ve işin üretiminde önemli unsurlardan biri haline gelmiştir. Dadaistlerin rastlantıyı eser üretimine dâhil etmeleri, daha sonra Jackson Pollock'un aksiyon resmi ile sanat eserinin kasıtlı rastlantısal deneyimlere imkân sağlaması, sürrealistlerin bilinç müdahalesini ortadan kaldırmak amacıyla doğrudan bilinçaltından yola çıkmaları gibi farklı yaklaşımların tümü, sanatçının kontrolü bırakmasını ve çalışmadaki şans ve tesadüf unsurlarını kabul etmesini gerektirir. Doğal güçlerin aktif olarak kullanılması ile rastlantı, süreç gibi kavramların da üretime dâhil edilmesi durumunda ise sanatçı ile doğa iş birliği halindedir ve ortaya çıkan eser bir ortak yapıdır. Böyle bir yaklaşımda tesadüfi çevresel unsurlar ve doğa güçleri ile şans, süreç, kendiliğindenlik ve rastlantısallık gibi olgular işe dâhil edilir. Böylece sanatçılar, yaratım sürecinin kontrolünü doğa güçlerine teslim ederek insan ile doğa arasındaki dengeyi kurarlar. Bu süreç, tamamen ilkel ve bilinçsiz bir şekilde, kurallarla ve sınırlarla kısıtlanmamış bir çocuğun eline boya kalemleri verilmesi gibi işler. Doğa, sanatçının kurduğu oyuna dâhil olarak, işin üreticisi konumunda bir ortağa dönüşür. Bu çalışma ile rastlantı ve doğal güçlerin yaratım sürecine dâhil edilmesi durumu, sanat tarihsel süreçte incelenmiş, sanatçıların eserleri üzerinden yapılan çözümlenmeler ile örneklendirilmiştir. Sanatçı doğa birlikteliğinden yola çıkılarak üretilen işler bağlamında doğal güçlerin eserin üreticisi konumunda etkinleştirilmesi ve *sanatçı olarak doğa* kavramı üzerinde durulmuştur. Literatür çalışması neticesinde ilgili kaynaklar taranmış ve nitel araştırma modeli tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğa, Çevre, Rastlantısallık, Süreç

Natural Forces and Randomness in the Context of Works Produced Together with Artist and Nature

Abstract

The concept of coincidence, which means an encounter that occurs spontaneously without depending on knowledge, desire, rule, or a certain reason, has been frequently used in the field of art, as in our daily life, has been used by being included in the artistic creation process and has become one of the important elements in the production of the work. All of the different approaches, such as the Dadaists' incorporation of chance in the production of works, the later Jackson Pollock's action painting and artwork allowing deliberate random experiences, the surrealists' starting directly from the subconscious in order to eliminate conscious intervention, all require the artist to let go of control and accept the elements of chance and chance in the work. If concepts such as coincidence and process are included in the production with the active use of natural forces, the artist and nature are in cooperation and the resulting work is a co-production. In such an approach, incidental environmental

¹ Bu makale Kasım 2019'da Paris'te gerçekleştirilen International Paris Conference On Social Sciences-III'de Walter De Maria ve Tim Knowles İşleri Bağlamında, Sanatçı Olarak Doğa Kavramı isimli sözlü bildirisinin genişletilmiş halidir.

² Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Resim Bölümü, ORCID: 0000-0002-4426-2710, esraertugrultomsuk@karatekin.edu.tr

elements and forces of nature, as well as phenomena such as chance, process, spontaneity, and randomness, are included in the work. Thus, by handing over the control of the creation process to the forces of nature, artists establish the balance between man and nature. This process works in a completely primitive and unconscious way, like giving crayons to a child who is not constrained by rules and boundaries. Nature becomes a partner in the position of the producer of the work, by being included in the game created by the artist. In this study, the inclusion of coincidence and natural forces in the creation process has been examined in the art historical process and exemplified by the analysis made on the works of the artists. In the context of works produced by the artist-nature unity, the activation of natural forces as the producer of the work and the concept of *nature as an artist* are emphasized. As a result of the literature study, the relevant sources are scanned and the qualitative research model technique is used.

Keywords: Nature, Environment, Randomness, Process

Doğa ile insan arasında çağlar boyu süregelen serüven hep bir direniş hikayesi olmuştur. İnsanoğlu, varoluşsal nedenlerle, doğayla bir mücadeleye girişmiştir. Zaman zaman insan, doğanın zorlu koşulları içinde var olmaya çabalamış, çoğu zaman da doğa insanın yaptığı müdahalelere karşı direnmek zorunda kalmıştır. Ancak insanın direnişi son yıllarda var olma çabasının ötesine geçerek bir tür hükmetme mücadelesine dönüşmüştür. Doğanın insan eliyle değişimi, binyıllar öncesine dayanan bir olgu olmakla beraber, Sanayi Devrimi sonrası dönemde, yani iki yüz elli yıllık kapitalizm sürecinde bu değişim çok hızlı ve giderek yaşamın her boyutunu kuşatıcı bir hal almıştır (Sezgin, 2022, s. 10). Bu süreçte insan ile doğa arasındaki bağ giderek kopmuş ve insan kaynaklı tahrip karşısında, doğa büyük ölçüde kendini yenileyemez hale gelmiştir. Yaşanan bu büyük tahribatın gezegenin geleceğine dair olumsuz etkileri ancak 1960’larda fark edilmeye başlanmış, karşı karşıya olduğumuz büyük çevre sorunları, bilim çevreleri kadar sanatçıların da konusu haline gelmeye başlamıştır. Ekolojinin sorunlaştırılıp yoğun biçimde sanatın gündemine dâhil edilmeye başlaması ile 1960’lar itibarıyla sanatta gelişen bu yeni durum, doğaya insan eliyle verilen zararların hızının, yoğunluğunun ve kapsamının aşırı boyutlara ulaşmasıyla ilişkilidir.

Arazi sanatı ve ekolojik sanat kapsamında sanatçılar zaman zaman doğada geniş alanlarda büyük ölçekli işler üretmişler zaman zaman ise çok daha naif bir tavırla doğayla bütünleşme yolunu seçmişlerdir. Bu ayırmda Richard Long, Andy Goldsworthy, David Nash gibi sanatçılar doğayla bütün olma çabasıyla, kalıcılığı olan eserler yerine, hem malzeme hem de mekânın ve zamanın uyum içinde olduğu geçici ve daha bütüncül bir yol izlemişlerdir. Büyük çabalar harcamak yerine kendiliğindenliğin önemini vurgulayan anlık işler üretmişlerdir.

Yılmaz (2015), Friedrich Nietzsche tarafından 1880’lerde vurgulanan ‘dünya’nın “kendi kendini doğuran bir sanat yapıtı” olduğu düşüncesine dikkat çeker; Nietzsche’ye gör durmaksızın ölen ama yeniden doğan, hiçbir amaç için var olmayan bu dünya, *estetik bir varlıktır* (s. 1). Bu düşünceden ilerlediğimizde insan olmanın ve bitki veya hayvan olmanın aynı değere sahip olduğunu söyleyebiliriz. İnsani erdemler ile hayvani-bitkisel eylemler, hatta inorganik doğadaki hareketler arasında niteliksel bir fark yoktur ve hepsi aynı bütünün parçaları, sanatsal olanın bütünleyici öğeleridir. İnsan ile doğa birbirinden ayrı düşünülemez. İnsan da doğanın bir parçası olarak doğa ve onun unsurları ile bağlantılıdır. Buradan yola çıkarak hem doğaya sanatsal bir anlam yüklemek hem de doğal süreçlerin de işe dâhil edilmesi ile doğayı üretim sürecinde etkinleştirmek çevre yorumunda yeni bir yaklaşımdır. Çevre sanatının öncü isimlerinden biri olan Andy Goldsworthy, yeryüzünü hem atölye hem de

malzeme olarak kullanmanın yanı sıra, doğayı sürece de dâhil etmiş ve kurduğu bu ilişkiyi bir iş birliği olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda doğanın güçleriyle iletişime geçerek sanatçının başladığını doğanın tamamlaması durumunu, sanatçı ile doğanın iş birliği olarak görmek mümkündür. Rastlantı, süreç ve doğal güçlerin de dâhil olduğu bu iş birliği ile sanatçı ile doğa arasında bir diyalog vardır. Böylece sanatçılar, yaratım sürecinin kontrolünü doğa güçlerine teslim ederek insan ve doğal güçler arasındaki dengeyi kurarlar. Bu süreç, tamamen ilkel ve bilinçsiz bir şekilde, kurallarla ve sınırlarla kısıtlanmamış bir çocuğun eline boya kalemleri verilmesi gibi işler.

Bu çalışma ile öncelikle rastlantısallık bağı ile kurgulanan yapıtlar ve bu yapıtların üretiminde önemli unsurlardan biri haline gelen doğal güçlerin üretim sürecine dâhil olması durumu sanat tarihsel süreç içerisinde incelenmiştir. Bu olguların sanat yapıtı ile yaratılan eserler kapsamında doğal güçlerin, yapıtın iş birlikçisi haline gelmesi ile doğanın işin bir parçası olmaktan çok üretim sürecinde etkin bir rol alması ve *sanatçı olarak doğa* kavramı, seçilen sanatçılar ve eserleri üzerinden örneklendirilmiştir. Yapılan literatür çalışması neticesinde konu ile ilgili kaynaklar taranmıştır ve bu çalışma nitel araştırma modeli tekniği kullanılmıştır.

Rastlantı ya da tesadüf, olayların nedensiz, gelişigüzel bir şekilde meydana gelişine verilen addır. Türk Dil Kurumu'na göre, "Bilgiye, isteğe, kurala veya belli bir nedene dayanmaksızın birdenbire oluveren karşılaşma, tesadüf" anlamına gelen rastlantı, gündelik yaşamda olduğu gibi bilim, felsefe ve sanat alanında da birçok olayın neden-sonuç ilişkisi bağlamında karşımıza çıkan bir olgudur (Türk Dil Kurumu, t.y.). Sanatsal yaratım sürecinin rastlantısallıkla ilişkisi, sanat tarihinin çok erken dönemlerine kadar uzanmaktadır. Sanat üretiminde kullanılan araçlardan, düşünsel boyutu ve imgeleme süreçlerine kadar birçok aşamada sanatçıyı yönlendirdiği gibi yeni keşif alanları da açmıştır (Erdoğan ve Tatar, 2021, s. 4). Rastlantı, tesadüf, şans gibi olguların sanat tarihinde her dönemde eser üretme biçimlerini farklı şekillerde etkilediğini görmek mümkündür. Rastlantısallığı kullanarak sanatı bilincin denetiminden kurtarma girişimi öncelikle I. Dünya Savaşı sırasında gelenek kırıcı estetik karşıtı bir hareket olan Dadaizmle karşımıza çıkar. Kural tanımazlık olarak akıl dışılığı yücelten Dadacılar akli saf dışı bırakarak tesadüfi unsurları kullanmışlar ve anlamsızlığı yeni bir ifade biçimi olarak kullanmışlardır. Dada oluşumu içinde yer alan şair Tristan Tzara, gazetelerden kestiği harfler ile oluşturulmuş rastlantıya dayalı dada şiiri önermiştir. Sanatçı hem görsel hem de edebi eseri için *cut-up* olarak adlandırdığı belirli bir stil kullanmıştır. Bu stilin yöntemi, bir metin (şiir) ya da bir görüntüyü parçalara ayırıp, sonra yeniden rastgele bir araya getirerek düzenlemeye dayanır. Nihai çalışma, şans ve yan yana koymanın bir sonucu olarak oluşturulmuştur (Tan, 2022, s. 2). Dadaistler bu yöntemle şiirleri rastgele oluşturmuşlar ve önceden belirlenmiş bir düzene karşı çıkararak rastlantı ile şiir yazma deneyimini gerçekleştirmişlerdir.

Sanatı Bilincin Denetiminden Kurtarma Girişimi Bağlamında Aklın ve Sanatsal İradenin Reddi

Bir sanat yapıtının ortaya çıkabilmesi için, yalnız sanatçıya atfedilen geleneksel ustalık becerisinden değil, aynı zamanda sanatçının kontrol işlevinden de vazgeçilmesi gerektiği düşüncesi Dadacıların ortak özelliklerinden biri olmuştur. Sosyal ve kültürel anlamda kurulu olan sistemi yıkmak, sorgulanmadan kabul gören boş değerleri reddetmek isteğinde olan

Dadacılar, bu yıkıcı ve yadsıyıcı duyguları ifade edebilmek için rastlantısallığa ve doğaçlamaya yönelik çeşitli tekniklere ve yöntemlere başvurmuşlardır. Dünyayı gereksiz bir savaşa sürükleyen insan aklının gerçekte ne kadar akıldan uzak olduğunu göstermek ve aklın tükenmişliğini ifade etmek için rasyonel aklın tam tersi olan, denetimsiz bir akıl dışına öncelik veren Dadacılar, eylemlerinde aklın tükenmişliğini anlatmak istemişlerdir (Antmen, 2013, s. 124).

Dada'nın temel görevlerinden biri, sanatsal *yetenek*, stüdyo eğitimi ve sanat yapmanın akademik araçları, yani planlama ve besteleme veya başka bir deyişle kendini düşünme kavramlarını ortadan kaldırarak sanatın temellerini baltalamaktır. Dadaizm, sanatın denetleme işleminin boyunduruğundan kurtarılması gerektiği fikrine odaklanmıştır ve bu bağlamda geleneksel yöntem ve düşüncelere karşı çıkmıştır. Dadaizmde, rastlantı, yabancılaştırıcı koşullandırmalardan kurtaran yaratıcı bir yöntem olarak ileri sürülür. Danslar, maskeler, kostümler, oluşumlar, manifestolar, konuşmalar: Sanat özgürdür ve bunu kanıtlayacaktır düşüncesine odaklanmıştır. (Dachy, 2014, s. 15)

Sanatsal Bir Öge Olarak Doğal Güçler ve Yer çekimi

Rastlantısallığı üretim pratiğinin önemli bir parçası haline getiren Fransız heykeltıraş, ressam Hans Arp, dönemin genelgeçer teknik ve üsluplarını çalışmalarına uygularken kendine özgü farklı yollar seçmiştir. Sanat tarihçi Lynton (2015)'a göre, Arp, işlerinde kübizmden etkilenerek kullandığı biçimleri, önceden tasarladığı bir plan yerine, yer çekimi ve havanın hareketi gibi doğal olaylarını ve doğa güçlerini de içine alan yeni bir düzene bırakmıştır. Rastlantının esintisine kendini bırakan sanatçı, rastlantının yasalarına uymuş, böylece işin içine doğayı da katmıştır (s. 129). Bu yapıtlar hem insanın ve onun dünyasının önemini vurgulamış hem de doğaya boyun eğerek doğal güçleri sürece dâhil etmeyi başarmıştır. Arp'ın *Rastlantı Yasalarına Göre Düzenlenmiş Dikdörtgenler* adlı eseri bu duruma gösterilecek en iyi örneklerden biridir. Sanatçı bu yapıtında, rastgele serpiştirdiği kâğıt parçalarını düştükleri yerde sabitlemiş, eserin adından da anlaşılabilceği üzere rastlantıyı eserin üretim sürecinde önemli bir öge olarak kullanmıştır.

Rastlantı, belirsizlik ve şans gibi olguların sanata dâhil olması ile sanatı bilincin denetiminden kurtarma girişimi sanatçıları, doğa yasalarıyla ortaklaşa çalışmaya yöneltmiştir. Bu kolaj, Dada'nın yeni sanattan taleplerini tamamen somutlaştırmış, geleneksel eser üretme biçimlerinin aksine akli saf dışı bırakarak, ifadede rastlantısallığı önemseyerek sürece dâhil etmiştir. Yer çekimi Arp'ın işi üretme aşamasında bir aracı olmaktan çok eserin üretimine dâhil olan bir olgudur.

Kontrolü bilinçli olarak bırakma eğilimi Marcel Duchamp'ın da belli yapıtlarının temelini oluşturmuş (Yılmaz, 2013, s. 130), sanatçı rastlantıyı birçok yapıtında temel bileşenlerinden birisi olarak kullanmıştır. Arp ve Duchamp, o devirde sanat yapmakla eş anlamlı olan yaratıma özgü denetim modelinden radikal bir şekilde ayrılmışlardır. Duchamp, Arp'tan bile daha fazla, sanatçının elini süreçten çekmiş ve kendini tamamen tesadüfün rastlantısallığına bırakmıştır (Willette, 2011, s. 1). Hopkins (2018)'e göre, bu sanatçılar aynı zamanda, besteci John Cage gibi isimleri de kapsayan, 20. yüzyıldaki rastlantısal bir sanat geleneğinin kurumlarında geçerli olan karakteristik bir *Dada* tavrının öncülüğünü yapmışlardır. Her iki sanatçı da insani süreçlerden farklı olarak kişisel olmayan, doğa temelli süreçlere başvurmuşlar, doğa yasalarını işin bir parçası haline getirmişlerdir. Arp'ın anlayışına göre rastlantı, şans doğayla bağlantılıdır ve kavranılamaz bir varlık nedeninin bütünlüğü içinde ulaşılmaz bir düzenin parçasıdır (s. 103). Duchamp birbirinden bağımsız olan nesnelere

bağlamlarından çıkarıp yeniden kurgulayarak oluşturduğu yapıtlarına, yapım sürecinde rastlantı sonucu oluşan durumları da dâhil etmiştir. Doğa yasalarının hiçe sayılmasının karşısında, insanların kendilerine dayattıkları yeni yasalarla alay etmiştir. Modern toplumlar Aydınlanma Çağı ile birlikte rasyonel bilgiler üzerinde dururken Duchamp'ın eseri dünyanın sadece ölçebileceğimiz verilerden oluşmadığını, farklı, görünmez boyutları olduğunu ve bu ezoterik boyutları sanatçı olarak sanatsal metodlarla ortaya çıkarmak gerektiğini göstermektedir.

Sanat tarihçisi Jeanne Willette'in (2011) *Dada ve Şans* isimli yazısında belirttiği üzere, Duchamp da Arp gibi sanatçının eser yaratım sürecinde elin kontrolünü sürecin dışına atarak rastlantının ve tesadüfün işi biçimlendiren yönüne teslim olmaktadır. Hazır nesnelere üretim sürecinde önemli bir yere koyan Duchamp, bazen karşılaştığı nesnelere rastgele bir araya getirip yeni biçimler oluşturmuştur. Sanatçının kontrollü karar vermesi ile eylemi arasındaki bağlantıyı tamamen koparmayı amaçlamıştır. Sonuçlar beklenmedik ve dönüşen yapılardan oluşmuştur. Yapıtların kaza ve tesadüf gibi olguları içermesine izin vererek şans da bu sürece dâhil etmiştir (s. 3).

1799 yılında, Fransız Yasama Meclisi, dünyanın çevresinin çeyreğinin on milyonda birini, bir metre olarak belirlemiştir ve buna göre bugün de kullanmakta olduğumuz metrik sistem oluşturulmuştur. Duchamp bundan yola çıkarak *Üç Standart Stopaj* adlı eserinde, insanların işine yaraması için ve insanların kendi kararlaştırdığı ölçüleri işaret etmiş, doğa güçlerinin araya girmesi ile insanların koydukları kuralları faydasız bir duruma sokmuştur (Erboğa, 2019, s. 11). Sanatçı eşit ve her biri birer metre uzunluğunda olan üç adet iplik parçasını bir metre yükseklikten yere bırakmış ve düştükleri şekilleri bozmadan, her birini siyah renge boyalı olan tuvaler üzerine yapıştırılmıştır. Daha sonra bu şekilleri koruyabilmek ve cetvel formu verebilmek için üç adet tahta parçasına bu şekilleri vererek *Üç Standart Stopaj* olarak adlandırdığı eserini ortaya çıkarmıştır (Yılmaz, 2013, s. 163). Duchamp böylece uzunluk

Görsel 1. Hans Arp, *Rastlantı Yasalarına Göre Düzenlenmiş Dikdörtgenler*, 1916-17 (Arp, 1916-17)

birimini olması gereken standarttan çıkarmış ve doğa süreçlerini devreye sokarak belirlenen ölçü birimini yararsız kılmıştır. Sanatçı bu deneyi kendi defterine şu şekilde aktarmıştır:

Bu deney, 1913'te rastlantı sonucu elde edilmiş biçimleri saptamak ve muhafaza etmek amacıyla yapılmıştır. Ayrıca, uzunluk birimi olan bir metrenin, metre niteliği bozulmadan doğru bir çizgi olmaktan çıkarılıp eğri çizgi biçimine sokulmuş ve iki nokta arasındaki en kısa mesafenin doğru çizgi olduğu kavramının patafizik bir kuşkuyla karşılanması sağlanmıştır. (akt. Lynton, 2015, s. 130)

Bu bağlamda yalnız insanların işine yaraması için oluşturulmuş ve insanların kararlaştırdığı ölçü birimleri, yer çekimi gibi doğa güçlerinin araya girmesiyle işe yaramaz hale sokulmuştur.

Dadaizmin ardından bu pratikten beslenen sürrealizmle beraber bilinçaltının serbest bırakılması, bir üretim pratiğine dönüşmüş, bilincin ve aklın denetiminin reddi otomatizmi doğurmuştur. Dada onun arkasından da sürrealizm akımının resmen gerekçelendirip geçerli kıldıkları geniş spektrumlu sanat yaratması anlayışı, bulunmuş nesneden tesadüfi rastlantısal lekelemelere kadar uzanan bir yelpazede sanat yapıtı üretilebileceği görüşünü savunup kabul

Görsel 2. Marcel Duchamp, *3 standart stopaj*, 1913-14 (Duchamp, 1913-14)

ettirmiştir. Dada sonra eylem resmi ve lekecilik akımlarıyla çabukluğun, hızın, dinamizmin boyunduruğu altına girecek olan *önceden tasarlanmamış sanat eseri üretmek* eğilimi kendini gösterecektir (Özer, 2004, s. 106). Rastlantının bir kurgu tekniği yöntemiyle sanatta kullanılması Amerika'da 40'lı yıllarda gelişen soyut dışavurumculuk akımında, özellikle de dönemin öne çıkan ismi ressam Jackson Pollock'un eserlerinde görülmektedir. Sanatçı, Kızılderili Navajo kum ressamlarının resim yaparken kullandığı mistik hareketlerin benzerini kendi tuvalinin etrafında yapmış ve böylece aksiyonu gösteren bu resimlerini ortaya çıkarmıştır. Bu anlık oluşumlar sonucu ortaya çıkan rastlantısal dokular da resmin bir daha asla birebir kopyalanamayacağına garantisini vermektedir (Erdoğan ve Tatar, 2021, s. 4). İllellik, bilinç dışı ve spontanlı Pollock'un sanatının önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Eserlerinin büyük boyutları nedeniyle oda zemininde çalışması, sanatçının resmin bütün çevresinde hareket edebilmesine ve resmin boydan boya kompozisyonuna olanak sağlamıştır. Böylece doğrudan yerde çalışmasından dolayı, uygulama yöntemini kolaylaştırmak üzere yalnızca yer çekimini

kullanmakla kalmamış, aynı zamanda kompozisyonların çevresinde, kelimenin tam anlamıyla içine girerek damlatma ve akıtma yöntemlerini uygulamıştır (Fineberg, 2014, s. 94).

Besteci, yazar John Cage'in sanat ile yaşam arasındaki sınırları ortadan kaldırmayı amaçladığı birçok farklı ve ilk olma özelliği taşıyan işleri, rastlantısallığı eserin üretimini merkezine yerleştirmiştir (Bogle, 1981, s. 23). Cage, evrenin nesnel bir şekilde kavranmasını öngören eserlerinde, doğanın işleyişindeki rastlantıyı, sanatına taşımayı hedeflemiştir. Sanatın doğayı işleyiş biçimi açısından taklit etmesi gerektiği fikrinden yola çıkarak 1940'lerden sonra *doğanın işleyiş biçimi* Cage'in ilkesini ve metodolojisini açıklarken en sık kullandığı metaforlardan birisi gelmiştir. Cage'in düşüncesinde eğer evren de bir amaç varsa bu ancak amaçsızlık olabilir, eğer bir düzen varsa, o düzen de rastlantılarla biçimlenen kaostur (Fıncıoğlu, 2012, s. 23). Müziğin belli ve sarsılmaz kurallara bağlı olmasına karşı çıkarak sadece beste aşamasında değil, icra sırasında da rastlantıyı eserlerinde, yazılarında, mezostik şiirlerinde merkeze koymuştur. Doğanın rastlantıya dayalı işleyiş biçimine daha iyi örnek oluşturacağını düşünerek sesleri yan yana ya da üst üste dizmeyi kendi seçimi yerine şansa bırakmıştır. Birimlerin rastgele yerleştirildiği çizelgelerden yararlanarak sanatın temelini oluşturan estetik seçim anlayışından ve ifade, amaç, niyet gibi kaygılardan bilinçli olarak uzaklaşmaya başlamıştır. *I Ching* adı verilen Çin felsefesi ve kehanetler kitabından sıklıkla faydalanmış, bu kitaptaki rastlantı yöntemlerini kullanarak besteler yapmıştır. Cage, *I Ching*'i yalnızca bir rastlantısal sayı elde etme yöntemi olarak kullanmış, yorumlarıyla ilgilenmemiştir. Bu noktadan sonra Cage her yapıtını *I Ching* ya da daha sonraları bulacağı başka rastlantı yöntemlerine göre yazmış ve bunlardan genel olarak *rastlantı işlemleri* olarak söz etmiştir (Fıncıoğlu, 2012, s. 28).

Seyirciyi ve anı yapıtın üretim sürecine dâhil eden performans, oluşumlar gibi hareketlerde, rastlantı, tesadüf ve spontanlık işin bir parçası haline gelmiş, önceden kestirilemeyen durumlar yapıtın unsurları olarak kullanılmıştır. Süreç sanatında sanatçılar süreci, sanat eserinin ayrılmaz bir parçası olarak kullanmışlardır. Sanat eseri genel bir sürecin parçası olarak yaratılmasına sebep olan eylemlerle bağlantılı bir bütün içerisindedir. Önceden düşünülmüş bir kompozisyon veya bir planlama olmadan, rastlantısal bir süreç içerisinde tamamlanmış ve bu eserler sanatçının kontrolünün dışına çıkarak gerçekleşmiştir.

Sanatçı ile Doğal Güçler Birlikteliğinde Sanatçı Olarak Doğa Kavramı

60'ların sonunda Amerika'da ortaya çıkan arazi sanatı, galeri mekanının sınırlarını keşfetmeye zorlamış ve sanatçıları beyaz küpün dışına çekmeye yöneltmiştir. Sanatçılar bu dönemde doğayı bir malzeme ve manzara olarak görmenin dışına çıkarak eserlerini doğada gerçekleştirmiş, doğayı değiştiren ve dönüştüren bir yöntem geliştirmişlerdir. Sanat tarihsel süreçte sanatçı doğa birlikteliğinde yeni bir çığır açan bu hareket ile sanatçılar doğaya çıkarak zaman zaman geniş alanlarda büyük ölçekli işler üretmişler zaman zaman ise çok daha naif bir tavırla doğayla bütünleşme yolunu seçmişlerdir. Sürecin önemli bir unsur olarak eserlere dâhil edildiği bu yeni pratikte, doğa yalnızca bir malzeme ya da sergileme alanı olarak görülmemiş, eserin üreticisi konumunda etkinleştirilmiştir. Bu bağlamda rastlantı, süreç ve doğal güçlerin eserin yapım aşamasına dâhil olduğu bir iş birliği gerçekleştirilmiştir.

Arazi sanatının önemli temsilcilerinden biri olan Walter De Maria 1960'lı yıllarda sanatın algılanış biçiminde fark yaratan sanatçılardan biri olarak kabul edilmektedir. Sanatçı önceleri daha çok kavramsal sanat ve minimalizm ile ilişkilendirilirken, bu hareketin

kurucularından biri haline gelmiş ve kategorizasyonu aşan, doğayı hem mekân hem bir iş ortağı olarak yücelten işleriyle tanınmıştır. Sanatçının *Yıldırım Tarlası* isimli işi bugün 20. yüzyılın en dikkat çekici arazi enstelasyonlarından biri olarak sayılmaktadır. Bu devasa enstelasyon New Mexico'da, şimşek çakmalarının sık görüldüğü bir yere kurulmuştur. Sanatçı, dört yüz adet paslanmaz çelik kazık kullanmış ve bunları altmış beşer metre aralıklarla on altıya yirmi beş sıralık bir dizi halinde, bir ızgara oluşturacak şekilde dikmiştir. Arazinin engebeli olmasına rağmen kazıkların uçları aynı düzlemedir. Çelik kazıkları o bölgeye yıldırım toplamak için dikmiştir. Gökte çakan şimşekler ve kazıklara düşen yıldırımlar, nükleer bir savaşın başımıza neler getirebileceğinin simgeleri olarak kullanılmıştır (Yılmaz, 2013, s. 244).

Görsel 3-4. Walter de Maria, *Yıldırım Tarlası*, 1977 (Celant, 2011)

Kurulum alanı olarak boş platoya yerleşmeden önce De Maria ve asistanları, Amerika'yı Nevada, Arizona, Utah ve California'daki çeşitli yerlere seyahat ederek taramışlar, sonunda özellikle insani gelişmeden izole uzaklığı ve büyüklüğüyle dikkat çeken New Mexico'da Quemado'ya yakın bir çölde karar kılmışlardır. Çölün ortasında paratoner görevi gören çelik çubukların fırtınalı gecelerde şimşekleri üzerine çekerek yarattığı bu görüntü, sanatçının doğaya işin tamamlanabilmesi için etkin bir rol vermesi ile gerçekleşmektedir. Sanatçı eser için gerekli koşulları oluşturmuş fakat bir noktada eserin tamamlanması için doğa güçlerinden yararlanmıştır. Dia Art isimli bir vakıf tarafından desteklenen ve halen bakımı bu vakıf tarafından yapılmakta olan çalışmada çelik çubuklar sayesinde yakalanan yıldırım oyunları devasa bir ışık şöleni yaratırken sanatçı ve doğa güçlerinin iş birliğinin en etkili örneklerinden birine dönüşmüştür (Celant, 2011).

Walter de Maria'nın örnekteki yapıtındaki dile benzer biçimde çalışarak günümüz sanatında doğayla birlikte işler üreten ve doğaya işi tamamlaması için yalnızca gerekli koşulları sağlayarak onu işin ortağına dönüştüren İngiliz sanatçı Tim Knowles, açık havada gerçekleştirdiği performansları ile ağaçların dallarının tuvale dokunan uçlarıyla *Ağaç Çizimleri* ismini verdiği seriyi yaratmıştır. Knowles, bu işler bağlamında insanlar ve doğa arasındaki güç ilişkilerini yeniden dengelemektedir. Fotoğraf ve videodan, çizim ve ışık enstelasyonlarına varan birçok farklı medya ile çalışarak tesadüfi çevresel unsurlar ve süreçlere bağlı olan eserler üretmiştir (Brown, 2014, s. 86).

Görsel 5-6. Tim Knowles, *Ağaç Çizimleri*, 2005 (Knowles, 2005)

Ağaç Çizimleri, ağaç dallarının uçlarına serbest uzatmalar olarak tutturulmuş basit çizim araçları kullanılarak üretilmiştir. Rüzgâr ve hava koşulları ile iş birliği içinde kaligrafi hareketleri yapan ağaçlar, eserin üretiminde etkin bir rol alırlar. Knowles ağaç dallarına tutturulmuş çizim aparatları kullanarak kendi elinden bağımsız çizimler yaratmıştır. Çizim sürecine odaklanan Knowles, çalışmalarına şans ve öngörülemezlik kazandırmak için deneysel ve eğlenceli prosedürler icat etmiştir. Çoğunlukla, doğayla ortak bir yapım olan performansların video ve fotoğraflarının da sergilenmesi ile eserin yapım aşamalarını ve süreci de paylaşır (Knowles, 2005).

Knowles, çeşitli ağaçların dallarının uçlarına kalemler ekleyerek yalnızca çizimlerin koşullarını belirler ve rüzgârın hareketlerinin çizimi belirlemesine izin verir. Böylece sanatçı bir taraftan, eserin nihai kontrolünü doğaya teslim eder bir taraftan da sanatçının eser üretimindeki dominant otoritesini sorgular. Knowles doğayla ortak gerçekleştirdiği bu performanslarda rüzgârın, dallardaki hayvanların, yeryüzündeki titreşimlerin, bitkilerin doğal hareketinin, ahşabın esnekliğinin, tesadüf ve rastlantının, zamanın, mekânın ve her bir ağacın işe aktif bir öge olarak dâhil olmasını sağlamaktadır. Knowles'ın *Ağaç Çizimleri* ile ilgili en ilgi

Görsel 7-8. Tim Knowles, *Ağaç Çizimleri*, 2005 (Knowles, 2005)

çekici ayrıntı, her çizimin kendine özgü özelliklerin ve hatta belirli bir ağacın cinsi / türünün bir göstergesi olarak ortaya koyduğu imzalar. Tıpkı imzalar gibi, bu çizimler her ağacın farklı nitelikleri, özellikleri ve estetiğini ortaya koymaktadır (Brown, 2014, s. 86; Knowles 2005). Sanatçı tüm bu faktörleri harekete geçiren bir *dönüştürücü* rolünü üstlenir. Ağacın fiziksel ve mekanik özellikleri ve çevre ile etkileşimleri işlevsel bir birime dönüştürülür. Buradaki varlıkların tümünü ilkel birer üretici ve doğayı sanatçının iş birlikçisi olarak konumlandırır.

Sonuç

Rastlantısal olgular sanat tarihsel süreçte Dadacıların rastlantıyı eser üretimine dâhil etmeleri, daha sonra Jackson Pollock'un aksiyon resmi ile sanat eserinin kasıtlı tesadüfi deneyimlere imkân sağlaması, sürrealistlerin bilinç müdahalesini ortadan kaldırmak amacıyla doğrudan bilinçaltından yola çıkmaları gibi örneklerde zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Seyirciyi ve anı yapıtın üretim sürecine dâhil eden performans, oluşumlar gibi hareketlerde, rastlantı, şans ve spontanelik için bir parçası haline gelmiş, önceden kestirilemeyen durumlar yapıtın unsurları olarak kullanılmıştır. John Cage ezber bozan bestelerinde rastgele yerleştirildiği çizelgelerden yararlanarak, sanatın temelini oluşturan estetik seçim anlayışından ve ifade, amaç, niyet gibi kaygılardan bilinçli olarak uzaklaşmayı hedeflemiş ve sanat ile yaşam arasındaki sınırları ortadan kaldırmayı amaçladığı birçok farklı ve ilk olma özelliği taşıyan işi ile rastlantısallığı eser üretim pratiğinin merkezine yerleştirmiştir. Bu farklı yaklaşımların tümü, eserin üretim sürecinde sanatçının kontrolü bırakmasını gerektirir. Sanatçılarda kontrolü zaman zaman bilinçli olarak bırakma ve eser üretiminde bu olguları için üretiminin bir parçası olarak konumlandırılması durumu doğanın güçlerini dâhil ederek ve doğanın rastlantıya dayalı işleyişine uygun biçimde şekillenir. Doğal güçlerin aktif olarak kullanılması ile rastlantı, süreç

gibi kavramların da üretime dâhil edilmesi durumunda, sanatçı ile doğa iş birliği halindedir ve ortaya çıkan eser bir ortak yapıdır. Çalışmada örneklendirildiği gibi bir ağacı işin üretim aşamasında etkinleştirmek fikri ya da yıldırımlardan gökyüzünde resim yapmak aynı şiirsel dile sahiptir. Böyle bir yaklaşımda tesadüfi çevresel unsurlar ve doğa güçleri işe dâhil edilirler. Bu bağlamda doğa, sanatçının kurduğu oyuna dâhil olarak bir ortağa dönüşür.

Doğanın ve bu olguların yapıtın üretim sürecinde sanatçının iş birlikçisi haline gelmesi ile doğanın işin bir parçası olmaktan çok üretim sürecinde etkin bir rol alması üzerinde durulmuş, buna uygun örnekler gösterilmeye çalışılmıştır. İncelenen yapıtların çözümlenmeleri neticesinde sanatçıların, yeryüzü ve doğayla kurdukları birliktelik sayesinde, doğa ve insan arasındaki dengeye vurgu yaparak yeni bir bakış açısı yaratmış oldukları görülmüştür.

Kaynakça

- Antmen, A. (2013). 20. *Yüzyıl Batı sanat akımları*. (5. Baskı). Sel Yayınları.
- Arp, H. (1916-17). *Untitled (Collage with Squares Arranged According to the Law of Chance)* [Kolaj]. The Museum of Modern, New York, NY, ABD. <https://www.moma.org/collection/works/37013>
- Bogle, A. (1981). Chance in art: The indeterminacy aesthetic. *Chance in Art: The Indeterminacy Aesthetic*, 22, 34-42.
- Brown, A. (2014). *Güncel sanat ve ekoloji*. (E. Gözgülü ve Y. Adam Çev.). Lal Yayınları.
- Celant, G. (2011, 23 Haziran). *The lightning field, Walther de Maria*. Domus. <https://www.domusweb.it/en/from-the-archive/2011/06/23/the-lightning-field-walter-de-maria.html>
- Dachy, M. (2014). *Dada: Sanatın başkaldırısı*. K. Erdur (Ed.), (O. Türkyay Çev.). YKY.
- Duchamp, M. (1913-14). *3 stoppage stélaton (3 standard stoppages)* [Yerleştirme], Tate, Londra, İngiltere. <https://www.tate.org.uk/art/artworks/duchamp-3-stoppages-etalon-3-standard-stoppages-t07507>
- Erboğa, A. (2019). *Resim yüzeyine nesne çözümlenmeleri* [Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi].
- Erdoğan, Ö. N, Tatar A. G. (2021). Rastlantısallık ve doğaçlamanın Jackson Pollock'un yaratım sürecine etkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science*, 8(51), 448-462.
- Fıncıoğlu, S. (2012). *John Cage seçme yazılar*. (1. Baskı). Pan Yayıncılık.
- Fineberg, J. (2014). *1940'tan Günümüze Sanat*. (S. Atay ve G. Yılmaz Çev.). Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Hopkins, D. (2018). *Modern sanattan sonra*. (F.C. Erdoğan Çev.). Hayalperest Yayınevi.
- Knowles, T. (2005). *Tree Drawings*. Steffi K. <http://steffikalil.com/tim-knowles-tree-drawings/>
- Lynton, N. (2015). *Modern sanatın Öyküsü*. (C. Çapan ve S. Öziş Çev.). Remzi Kitabevi.
- Özer, B. (2004). *Kültür Sanat Mimarlık*. Yapı Yayınları.
- Sezgin, E. (2022). Sunuş. Ali Artun (Ed.). *Sanat ve ekoloji: Sanat/Yaşam/Üretim*. İletişim Yayınları, 9-18.
- Tan, F. (2022). *Kayıt dışı metinler: Dada manifestoları*. Unlimited. <https://www.unlimiteddrag.com/post/tristan-tzara-ile-kayit-disi-metinler-dada-manifestolari>
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Rastlantı. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. Erişim tarihi 21.12.2021, <https://sozluk.gov.tr>

Willette, J. (2011, 3 Haziran). *Dada and chance*. Arthistoryunstuffed

<https://arthistoryunstuffed.com/dada-and-chance/>

Yılmaz, M. (2013). *Modernden postmoderne sanat*. (2. Baskı). Ütopya Yayınları.

Yılmaz, M. (2015). İkinci doğa, birinci doğadır. *Mehmet Yılmaz*.

<https://mehmetyilmazmehmet.com/metinler-texts/ikinci-doga-birinci-dogadir-mehmet-yilmaz/>